

LAURE MARCHAND
GUILLAUME PERRIER
Türkiye ve Ermeni Hayaleti

LAURE MARCHAND Gazeteci. *Le Figaro* gazetesi Türkiye muhabiri. 2004'te Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş müzakereleri başladığından beri ülkedeki, bilhassa "Ermeni sorunu" hakkındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir.

GUILLAUME PERRIER Gazeteci. *Le Monde* gazetesi Türkiye muhabiri. 2004'te Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş müzakereleri başladığından beri ülkedeki, bilhassa "Ermeni sorunu" hakkındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Eserleri: *Marrakech et le Sud marocain* (Vincent Noyoux, Laurent Gontier ve Raphaëlle Vinon'la birlikte), Gallimard Loisirs, 2012; *Fès, Meknès: Les plus belles médinas du nord du Maroc* (Vincent Martigny, Hervé Milon, Vincent Noyoux ve Raphaëlle Vinon'la birlikte), Gallimard Loisirs, 2012; *La Mémoire du lecteur: Essai sur Albertine disparue et Le Temps retrouvé*, Editions Classiques Garnier, 2011.

La Turquie et le fantôme Arménien. Sur les traces du génocide

© 2013 Actes Sud

İletişim Yayınları 1992 • Bugünün Kitapları 161

ISBN-13: 978-975-05-1510-1

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Can Belge

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Ergen'de (Dersim) bir Ortaçağ Ermeni

Manastırı'nın kalıntısı, Antoine Agoudjian (2011)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ziya Osman Bangu

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

LAURE MARCHAND
GUILLAUME PERRIER

Türkiye ve Ermeni Hayaleti

Soykırımın İzinde Adımlar

*La Turquie et le fantôme Arménien
Sur les traces du génocide*

ÇEVİREN *Renan Akman*

TANER AKÇAM'IN ÖNSÖZÜYLE

İÇİNDEKİLER

<i>TEŞEKKÜR</i>	7
ÖNSÖZ / TANER AKÇAM.....	9
<i>TARİHSEL DÖNÜM NOKTALARI</i>	19
GİRİŞ: ERMENİ SOYKIRIMI VE YASA	21
1 MARSİLYA: KÜÇÜK ERMENİSTAN	31
2 SOYKIRIMIN ARKEOLOGU ARMEN AROYAN'IN YOLCULUKLARI	47
3 ANNEANNELER VE TORUNLAR	63
4 GÖLGEDEKİ ERMENİLER: DÖNMELER	79
5 ASİ TOPRAK DERSİM	95
6 TAŞIN SOYKIRIMI	107
7 ERMENİ DON KIŞOT'U	123
8 SON KÖY VAKIFLI	133
9 FUTBOL DİPLOMASİSİNDE KAÇAN GOL	145

10	DEVLETİN İNKÂR SAPLANTISI	163
11	SEVAG BALIKÇI: "1.500.000 + 2"	177
12	CUMHURİYET'İN İLK GÜNAHI: ÇANKAYA KÖŞKÜ	189
13	"YUVA BOZANIN YUVASI OLMAZ"	199
14	GERİLLANIN RUHU	213
15	ERMENİ HRANT DİNK VE TÜRK VÂRİSLERİ	227
16	KÜRTLER: TÜRK VİCDANININ DİKENİ Mİ?	245
17	KATLEDİLEN KAYMAKAM	261
18	DÜRÜSTLER	271
	SONUÇ	285

TEŞEKKÜR

Bu uzun araştırmanın gerçekleşmesine ve projenin tamamlanmasına katkıda bulunan, açıklamaları, tavsiyeleri, okumalarıyla düşüncemize ve bu kitabın yazımına rehberlik eden herkese teşekkür etmek isteriz. En başta da bize kapılarını açmayı, hikâyelerini, acılarını, kuşklarını ve sırlarını anlatmayı kabul edenlere, o kadar sık hissedilen korkuya rağmen bize güvenmeyi seçenlere teşekkür ederiz.

Teşekkürlerimiz en başta, ilgisi ve desteği için yayıncımızla, cesaretlendirmeleri için Nathalie Baravian'a, yolculuğumuzun bir bölümünde bize eşlik eden Antoine Agoudjian'a ve bakışına gidiyor. Ve tabii ki bu mütevazı çalışmaya bir önsöz yazarak bizi onurlandıran Taner Akçam'a.

Burada, Türkiye'ye bir yüzyıldır musallat olan bu Ermeni hayaleti hikâyesini geliştirmek için görüştüğümüz ya da baş vurduğumuz herkesin adını anmamıza imkân yok. Ama Osman Kavala ve Anadolu Kültür Vakfı'na, Sevan Nişanyan'a, Cengiz Aktar'a, Hrant Dink Vakfı'na, Rober Koptaş'a, Yervant Tomasyan'a, Raymond Kévorkian'a, Balıkcı ailesine, Nicole Matta'ya, Marsilya'daki ARAM merkezine, Philippe Kri-

korian'a, Armen Aroyan'a, Abdullah Demirbař'a, Ayře Göl Altınay ve Fethiye etin'e, Vincent Duclert'e, Nesimi ailesine, Armen Zorarslan ve kardeşlerine, Enver/Asadur Devletli'ye, Savař'a, Mehmet Bidav'a, Damla Kelleciođlu'na, Angel Uçar'a, Uđur Ümit Üngör'e, Fikret Ali Ceyhan'a, Aris Nalcı'ya, Sadık Bakırcıoğlu'na, Mehmet Binay'a, Sarkis'e, Osman Köker'e, şeyhmus Diken'e, Metin Özmen'e, Oral alışlar'a, Nebahat Akkoç'a, Armen Marsoobian'a özel olarak teşekkür etmek isteriz.

ÖNSÖZ

TANER AKÇAM

Laure Marchand ve Guillaume Perrier zor bir işe soyunmuşlar. Biz Türklerin yüzüne ayna tutmak istemişler. Tuhaf bir ayna bu... Orada görmediklerimizi görmemizi ve bilmediklerimizi bilmemizi istiyorlar ama kendi yüzümüze bakarak. “Dinle ve gör, bu senin hikâyendir” diyorlar bize ama “biz” olmayanın hikâyesini anlatıyorlar. İstedikleri şu: bizim, biz olurken, yokluğa ve hiçliğe mahkûm ettiklerimizi, kendi yüzümüze bakarak görmemiz... ve kendimizi böyle anlamamız.

Kitabın başlığı da dahil, akla getirdiği ilk soru, “Biz Türkler niçin hâlâ soykırımı inkâr ediyoruz?” sorusudur. 1990 yılından bu yana, tam 20 yılı aşkın bir süredir Ermeni soykırımı konusunda çalışıyorum. Tüm bu yıllar boyunca karşılaştığım en değişmez soru bu oldu, hâlâ da öyle. Soru basit, ama yıllar geçtikçe benim ona verdiğim cevap sürekli değişti. Önceleri, inkârı “süreklilik” kavramı ile açıklamaya çalışıyordum. Cumhuriyet, esas olarak 1915 soykırımını organize eden İttihat ve Terakki Partisi tarafından kurulmuştu. Ve genç Türkiye devletinin ilk kurucu kadroları esas olarak İttihat ve Terakki Partisi üyesiydiler.

Türkiye'nin kurucu kadrolarının önemli bir kısmı ya Ermeni soykırımına doğrudan katılmışlardı ya da o süreçte Ermeni mallarını yağmalayarak zengin olmuşlardı. Ama onlar aynı zamanda bizlerin ulusal kahramanları, kurucu babalarımız idi. Eğer Türkiye soykırımı kabul ederse, kurucu babalarımızın, ulusal kahramanlarımızın bir kısmının katil ve hırsız olduğunu kabul etmek zorundaydık. Oysa onlar, bizi ve devletimizi yoktan var edenler idi. Onlarda kendimizi buluyor, onlarda kendimizi tanımlıyorduk. Türkiye'nin görüp geçirdiği en büyük sol dalga 1968 öğrenci hareketleri ile şekillendi. Bu büyük sol dalga ve onun ürünü olarak ortaya çıkan politik örgütler de kendisini Cumhuriyet'in kurucu kadroları ile tanımladı. Kurucu kadrolara "Kuva-yı Milliyeci" deniyordu; benim de üyesi olduğum 68 kuşağı da kendisini "İkinci Kuva-yı Milliyeci" saydı. Milliyetçi, İslamcı ve genel olarak sağ çevreler için de durum hiç farklı değildi. Yani, soykırımı kabul etmemiz şu andaki haliyle ulusal kimliğimizi inkâr etmek anlamına geliyordu. Bunu hangi ulus yapabilir ki? Soykırımı kabul etmenin yaratacağı bir kimlik krizi ve yıkımı ile uğraşmak yerine, onu inkâr etmek daha kolay değil miydi?

"Türkler niçin soykırımı inkâr ediyor", sorusuna verdiğim cevap sonra biraz değişti. Moral değerler, kimlik vb. gibi idealist-soyut değerler üzerinden yaptığım açıklamanın yerini daha materyalist izah denemeleri aldı. Aşağı yukarı şöyle şeyler söylemeye başladım: Eğer Türkiye soykırımı kabul ederse, tazminat ödemek zorundadır. Mesele aslında 1915'in soykırım olup olmadığından daha derindir. Düşünün ki, 1915 soykırım değil, düşünün ki İttihat ve Terakki Partisi, Ermenileri soğuk-dağlık ve verimli olmayan bir araziden, güneşli-sıcak ve verimli yerlere sürdü; diyelim ki Ermenileri ABD'ye Florida'ya yolladı. Ama bu insanların tüm mallarına, maddi zenginliklerine el konuldu; onlara tek bir

kuruş bile ödenmedi. 1915'i soykırım saymazsanız bile, bugünkü Türkiye'nin el konulmuş Ermeni zenginliği üzerine oturduğunu onun üzerine kurulmuş olduğunu kabul etmek zorundasınız. Dolayısıyla, eğer Türkiye 1915'te bir şeyler olduğunu kabul ederse, tazminat ödemek zorunda olduğunu biliyor ve bunu ödememek için soykırımı inkâr etmeyi tercih ediyor.

Bugünlerde artık biraz daha değişik düşünüyorum. Bunu, idealist-materyalist izah denemelerinin yanlış olduğu anlamında söylemiyorum. Elbette yukarıda yazdığım iki noktanın da önemli bir payı var inkârda. Ama bana mesele sanki daha derinde ve sanki daha existentiel [varoluşçu] bir şey söz konusu gibi geliyor. Sorunun cevabı sanki varlık-yokluk ikileminde yatıyor gibi... Bizlerin (Türkiye ve onun içindeki büyük çoğunluğun) varlığı diğerinin –Hıristiyanların– yokluğu demek... 1915'i kabul etmek, onların –Hıristiyanların– bu topraklardaki varlığını kabul etmek demek ki bu neredeyse bizim yokluğumuzu ilan etmek gibi bir şey... Çünkü varlığımızı onların yokluğuna borçluyuz.

Ne demek istediğimi daha iyi açıklayabilmek için Habermas'a başvurmak isterim. Habermas, toplumların sosyal dokuları ve kurumları içine yerleşik, gizli bir şiddet olgusunun var olduğuna dikkat çeker ve bu şiddet sayesinde, toplumun tümü tarafından benimsenen bir iletişim biçimi yaratıldığını savunur. Bu “kolektif iletişim tarzı” sayesinde, hem bazı olguların toplumun dikkatinden kaçırılması başarılı hem de toplumda gözle görülmez bazı sınırlamalar kurumsallaşır.¹ Burada önemli olan nokta, yöneticiler tarafından tepeden bir dayatma olmaksızın da, toplum kendini bu tarzda örebilir, bu şekilde yapılanabilir. Bu yapı, tam da yöneten ve yönetilenler tarafından farkına bile varılmadan geliştirilir ve içsel-

1 Jürgen Habermas, “Die Utopie des guten Herrschers,” Habermas, *Kultur and Kritik* içinde, 1973, *Verstreute Aufsätze*, s. 386-7.

leştirilir. Zamanla topluma egemen olan bu iletişim tarzı etrafında sessiz bir uzlaşma doğar. Habermas'ın "gizli şiddet" adını taktığı bu "iletişim tarzı" sayesinde, toplumun kaçınması istenen konular sadece geçmişe havale edilmekle kalmaz, giderek unutulmasının hayırlı olduğu konusunda sessiz bir anlaşma sağlanır.

Durumu, Elias Siberski'den ödünç aldığım, "iletişimsel gerçeklik" (die kommunikative Wirklichkeit) tanımı ile açıklamaya çalışayım. Siberski bu tanımı gizli örgütlerin önemli bir özelliğini açıklamak için kullanır.² Ona göre, gizli örgütler, kendi üyeleri ve dışlarıyla yarattıkları iletişim tarzı sayesinde içinde yaşanan gerçekliğin dışında bir başka gerçeklik yaratırlar. Türkiye'de, şu andaki durum tamamıyla bunu andırıyor. Biz, tüm toplum olarak bir gizli örgüt gibiyiz. Kuruluşumuzdan itibaren bir "iletişimsel gerçeklik" yaratmış bulunuyoruz. Bu "iletişimsel gerçeklik", "Devlet ve Millet" olarak düşünme ve varoluş biçimimizi belirliyor. Duygularımızı tanımlayan inanç sistemlerimizi, yani bizlerin tüm sosyal-kültürel ilişkiler ağını, bizi biz yapan şeylere şekil veriyor. Önemli olan bu "iletişimsel gerçeklik" ile gerçeklik denen şey arasındaki ilişki kopukluğudur. "Biz"i tanımlamak için kullandığımız tüm kavramlara, değer yargılarına, düşün sistemlerine bakınız; bunun gerçeklik denen şeyin ne kadar dışında bir başka "iletişimsel gerçeklik" olduğunu görmek çok zor olmasa gerekir.

Bu "iletişimsel gerçeklik", sonuçta bize üzerinde konuşulan ve konuşulmayan dünyalar oluşturmuştur. Ve tüm toplumumuzu bir eldiven gibi kuşatan kolektif bir sır yaratmıştır. Ortaya büyük bir "kara delik" çıkartmıştır. Biz, bugün "kara bir deliğe" sahip bir gerçekliğiz. Entelektüel hayatımızdan çok basit bir örnek vereyim: İdris Küçükömer

2 Elias Siberski, *Untergrund und Offene Gesellschaft, Zur Fragen der strukturellen Deutung des sozialen Phänomens*, F. Enke, 1967, s. 51.

(1925-1987) Türk düşün hayatını derin bir biçimde etkilemiş bir akademisyendir. Özellikle *Düzenin Yabancılaşması* adlı eseri Türk düşün hayatının önemli köşe taşlarından birisidir. Bu kitabında Küçükömer, Türkiye'nin dününü ve bugününü anlamaya yönelik son derece önemli makro bir model sunar. Modelin ana kurgusu devlet-toplum ilişkisidir. Küçükömer, Türkiye'de sivil toplum yokluğunun (kuvvetli biçimde gelişmemiş olmasının) nedenlerini analiz eder ve Türkiye'nin geleneksel "sağ" ve "sol" güçlerini ve onların siyasi görüşlerini analiz ederek, "sağ" ve "sol" kavramlarına yeni anlamlar yükler. Demokratikleşmenin önündeki ana engelin aslında ceberut-bürokratik devlet olduğunu, Türkiye sağı olarak bilinen muhafazakâr akımların aslında, devlete karşı Türk sivil toplumunu temsil ettiğini ve bu nedenle sivil-toplum ve demokrasiyi geliştirmek gibi bir potansiyele sahip olduğunu ileri sürer.

Âdettir, Türkiye'de 1970'lerden beri her on yılda bir Küçükömer ve tezleri yeniden tartışma konusu olur. Savunmaları ve karşı çıkanları çoktur. Adı ve özellikle *Düzenin Yabancılaşması* adlı eseri konusunda derin tartışmalar yaşanır. Lütfen bu kitaba bir göz atınız; Türkiye'yi derinden etkileyen, solcusu ve sağcısı ile herkesi onlarca yıl bitmek bilmez tartışmalara sokan bu kitapta, Osmanlı toplumu analizi yapılırken, o dönem nüfusun neredeyse yüzde 30'unu oluşturan Hıristiyanların olmadığını görürsünüz. Yanlış okumuyorsunuz, Küçükömer Hıristiyanların olmadığı bir Osmanlı toplumu anlatır bize. Burada dikkatinizi çekmek istediğim nokta, toplumun yüzde 30'unun yok sayıldığı iktisadi, sosyal ve siyasal bir analizin ne kadar doğru olup olmadığı basit gerçeği değildir. Küçükömer'in adı etrafında "saygı ve nefret" ekseninde ortaklaşa yaratılan bir "kolektif sır"dan, "suskunluk koalisyonu"nun varlığından söz ediyorum. İşte biz, sağı ile solu ile buyuz, hep birlikte yarattığımız kara bir delik

var ve biz onun varlığını “bilmeden” konuşuyoruz veya daha doğru bir deyişle zaten o yokluk bizim varlığımız.

Kanaatime göre Ermeni soykırımının inkâr veya konuşulmama sırrı buralarda yatıyor. 1915, Türk toplumunun kolektif sırrıdır ve soykırım toplumsal hafızamızın “kara deliğine” yollanmış durumdadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri, sağcısı, solcusu, Müslüman’ı, Alevi’si, Kürt’ü ve Türk’ü ile bu konuda kolektif bir “suskunluk koalisyonu” yaratmış bulunuyoruz. Ve bizi sıcacık bir yorgan gibi saran bu gizli sırrın bize hatırlatılmasından çok hoşlanmıyoruz. Sinir bozucu, kızdırıcı bir boyutu var bunun ve ne yapacağımızı, ne diyeceğimizi bilemediğimiz bir durumla karşılaştığımızı hissediyoruz.

Çünkü, eğer tarihimiz ile yüzleşmek zorunda kalırsak, sosyal kurumlar, zihniyetler, inanç sistemleri, kültür ve kullandığımız dil de dahil olmak üzere her şey sorgulanmaya başlayacaktır. Bir toplumun kendisini algılama tarzı tepeden tırnağa sorgulanır olacaktır. Bu nedenle “hatırlatmalardan” hoşlanmıyoruz. Hatırlatmayı, “dayatma” olarak görüyor ve büyük bir huzursuzlukla tepki gösteriyoruz. Sağcımız da, solcumuz da farklı bahaneler buluyoruz ama hep beraber “Şurada ne güzel kendi halimizle, kendi sorunlarımızla uğraşıp duruyorduk, siz nereden çıktınız şimdi?” der gibiyiz. Sanki ulus olarak şunu söylüyoruz: “85 yıldır özenle oluşturduğumuz sosyal-kültürel gerçekliğimizi bir kalemde yıkacağımızı düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz.”

Bu nedenle artık, soykırımı daha genel bir çerçeve içinde, bir zamanlar var olan ama şimdi yok edilmiş olan Hıristiyanlar gerçekliği içinde konuşmak gerekiyor diye düşünüyorum. Konu doğrudan Cumhuriyet’in, bizlerin varlığına ilişkin bir sorundur. Cumhuriyet, bugünkü Türkiye toplumu Hıristiyanların varlığının yokluk haline getirilmesi, yani bir varlığın yokluk üzerine inşa edilmesidir. Kendi varlığımızı,

diğerinin yokluğu üzerine kurduğumuz için, bu varlık üzerine her konuşmak bize türküntü ve korku veriyor. Ülkemizde Ermeni sorunu üzerine konuşmanın ana zorluğu bu varlık-yokluk ikileminde yatar.

Laure Marchand ve Guillaume Perrier elinizdeki kitapta, Türkiye’de yokluk haline getirilmiş varlığın peşine düşmüşler. Yüzümüze bir ayna tutarak, bu yokluğun izlerini bize gösteriyorlar. Bize bu kendi kendinize yarattığınız sırça köşkten, bir hayaller ve halüsinasyonlar dünyası olan “iletişimsel gerçeklik”ten kurtulmadıkça huzura ve rahata kavuşamayacağımızı hatırlatıyorlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915 Ermeni Tehciri'nin Haritası

Raymond Kévorkian'ın izniyle.

TARİHSEL DÖNÜM NOKTALARI

- 1894-1896 II. Abdülhamid'in saltanat döneminde Anadolu'da ve İstanbul'da 200.000'den fazla Ermeni katledilir.
- 1909 Adana vilayetinde düzenlenen pogromlar sırasında 30.000 Ermeni hayatını kaybeder.
- 1915-1916 Savaşın sonuna kadar devam edecek olan, 1 ila 1,5 milyon Ermeni'nin yok edildiği Ermeni Soykırımı'nın temel evresi.
- 15 Mart 1921 Soykırımın baş mimarı Talat Paşa kırımdan sağ kurtulan Soğomon Tehliryan tarafından Berlin'de öldürülür.
- 1923 Lozan Antlaşması modern Türkiye'nin sınırlarını belirler ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını öngören Sevr Antlaşması'nın yerini alır.
- 1942 Varlık Vergisi Türkiye'nin gayrimüslim nüfusuna ağır bir darbe indirir ve vergi borcunu ödeyemeyen mükelleflerin çalışma kamplarına gönderilmesi öngörülür.
- 2001 Ermeni Soykırımı Fransa'da bir yasayla tanınır.
- 19 Ocak 2007 Gazeteci Hrant Dink İstanbul'da öldürülür.
- 2009 Türkiye ve Ermenistan diplomatik ilişkilerin normalleşmesini ve sınırın açılmasını öngören protokolleri imzalar; ama protokoller onaylanmaz.
- 2012 Fransız Anayasa Konseyi ocak ayında parlamentodan geçmiş olan Ermeni Soykırımı'nın inkârını suç sayan yasayı iptal eder.

GİRİŞ: ERMENİ SOYKIRIMI VE YASA

“İnsanlık ailesi evinin mahzeninde katledilmiş bir halkın cesediyle artık daha fazla yaşayamaz.” Jean Jaurès’in bu sözü hiç unutulmadı. O zamanlar anıldığı biçimiyle “Ermeni meselesi” daha 1897’de Fransız Ulusal Meclis’inin sıralarında büyük çalkantı yaratıyordu. O tarihte, sosyalist milletvekili Jaurès’in amacı meclis üyelerinin dikkatini “Kızıl” Sultan II. Abdülhamid’in Osmanlı topraklarında sürdürmekte olduğu, 1915 soykırımının başlangıcını oluşturan Ermeni katliamlarına çekmekti.

Ermeni cesedi soykırımdan yaklaşık bir yüzyıl sonra, Fransa’da hararetli bir tartışmaya ve Türkiye’yle bir diplomatik krize daha neden olan bir yasa sayesinde 2011’de mahzenden çıktı. UMP¹ milletvekili Valérie Boyer, Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin cesaretlendirmesiyle “yasayla tanınmış soykırımlar”ın “ölçüsüzce” inkârına cezai yaptırım getirilmesini amaçlayan bir yasa teklifi sundu. Bu genel ifadenin ardında, yasa tasarısı açık bir şekilde, milliyetçi

1 Fransa’da merkez sağ parti Union pour un Mouvement Populaire’in (Halk Hareketi Birliği) kısaltması – ç.n.

Jön Türk hükümetince gerçekleştirilen Ermeni Soykırımı'nı hedefliyordu. Yasa metnini Ermeni asıllı Marsilyalı avukat Philippe Krikorian hazırlamıştı. Metin Meclis Kanunlar Komisyonu tarafından değiştirilmeden önce, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve inkârcılıkla mücadele konulu bir AB önermesine dayandırılıyor ve teklif sahibine göre yasal bir boşluğu dolduruyordu. Şöyle ki, Fransız Parlamentosu iki soykırımı resmen tanımıştır: Şoa ve 1915 Ermeni Soykırımı. Şoa, 1990'dan beri Gayssot Yasası sayesinde inkâr yoluyla hakareten korunurken, Ermeni Soykırımı için bu söz konusu değildir.

Ermeni Soykırımı'nın hatırası Fransız parlamenterlerin yarım yüzyıldır tekrar tekrar üzerine eğildikleri bir konu. Ulusal Meclis'teki sosyalist grubun, 1915 soykırımının Fransa tarafından tanınmasını sağlamak amacıyla Didier Migaud önderliğinde yasama alanında mücadeleye giriştiği 1988'den beri, konu gündeme iyice yerleşmiş durumda. O tarihte de çok çalkantılı geçen tartışmalara rağmen, Fransa 2001'de soykırımı tanımıştı. Soykırımın tanınması tüm siyasi partilerden milletvekilleri ve senatörlerce kararlılıkla savunulmuştu, ama belli bölgelerin temsilcileri öne çıkmıştı: Marsilya, Rhône vadisi, Lyon ve banliyöleri, Paris'e komşu üç ilin güney kesimi. Bunlar, soykırımdan kurtulanların soyundan gelen Ermenilerin seçim sonuçları üzerinde etkili olacak kadar önemli bir nüfusa sahip olduğu bölgelerin ve-killeri idi. Baştan itibaren, sorunun başlıca nedeni de bu oldu. Fransa soykırımın tanınmasını tarihsel bir etik kaygıdan çok kısa vadeli siyasi hesaplarla oylayarak, kendisini sallantılı bir pozisyona yerleştirdi.

2001 yasası hiçbir mahkûmiyet öngörmüyordu. Tek madelik yasa metni –“Fransa 1915 Ermeni Soykırımı'nı açıkça tanıır”– hiçbir kabahatli belirlemiyor ve bu şekilde tarihsel sorgulamadan kaçınıyordu. Ama bu haliyle, Ermeni köken-

li pek çok Fransız için eksik bir yasa olarak kalıyordu: Fransa'nın soykırımı tanınması, çektikleri acıların tek tek şahıslar, daha da kötüsü ideolojik amaçlarla tarihi yeniden yazmakla meşgul devletler tarafından inkâr edilmesine engel olmuyordu. Nazi kamplarından sağ kurtulan Fransızlar, gaz odalarının varlığını yadsıyan birini her kim olursa olsun adalet önüne çıkarabiliyordu. Ermeni Soykırımı'ndan sağ kurtulan Fransızların ise 1915'te gerçekleşen sürgünlerin ve imhanın inkârına karşı başvurabilecekleri hiçbir merci yoktu. Bu "çifte standart" bir adaletsizlik olarak yaşandı. Sosyalist Parti'den Marsilya milletvekili Christophe Masse sorunu çözmek amacıyla 2006'da meclise "Ermeni Soykırımı'nın inkârının cezalandırılması" nı öngören bir yasa teklifi sundu. Ulusal Meclis'ten geçen tasarı, Senato'da daha net bir muhalefetle karşılaştı ve reddedilmese de Türkiye'yi incitmemek için unutulmaya terk edildi. Mahzende Ermeni cesedinin yanını boyladı. Ama daha iyi şartlarda geri dönmek üzere. Nicolas Sarkozy 2007'de projeyi topraktan çıkarma ve Parlamento'nun iki kanadında oylatma sözü verdi. Ama cumhurbaşkanlığına seçilir seçilmez, bunun olmayacağına dair güvence vermek üzere diplomatik danışmanı Jean-David Lévitte'i Ankara'ya yolladı. Sarkozy'nin beş yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde de bir daha bu konudan bahsedildiğini duyan olmadı. Ta ki yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri ufukta belirene kadar. En sonunda, Valérie Boyer yasası geldi. Yasa Ulusal Meclis ve Senato'dan alelacele geçti, ama hararetli bir tartışmanın ardından 28 Şubat 2012'de Anayasa Konseyi'nce iptal edildi.

Gene de, tartışma bu Konsey kararıyla bitecek gibi görünmüyor. Bunun bir nedeni, ifade özgürlüğüyle gerekçelendirilen kararın hukuki bakımdan tartışmaya açık olması. Bir diğer neden ise, siyasi bakımdan meselenin kapanmamış olması. Seçim kampanyası sırasında, Elysée'nin iki adayı Fran-

çois Hollande da Nicolas Sarkozy de inkârcılığa karşı yeni bir yasa metni teklif etme niyetinde olduğunu açıkladı. İki- si de, 1915'te İstanbul'da yüzlerce Ermeni entelektüelin polis baskınlarıyla toplandığı günün yıldönümü olan 24 Nisan 2012'de Paris'te, besteci ve müzikolog Gomidas'ın heykelinden oluşan soykırım anıtının önünde saygı duruşunda bulunmaya gitti. Bu bir ilkti. "Ermeni lobisi"ne yakın duran ve 1990'ların sonundan beri –o tarihte Sosyalist Parti'nin birinci sekreteriydi– Ermeni davasına duyarlılık gösteren François Hollande, seçildikten sonra, yasa çıkarma niyetinde olduğunu bir kez daha kesin bir dille ifade etti. O halde, polemik konusu olmaya devam eden bir konuda milletvekili ve senatörlerin üçüncü bir kez tavır belirlemeleri gerekebilecek. Gene de, böyle düzenli olarak toplumsal tartışma gündemine girmesine rağmen, Ermeni Soykırımı'nı hatırlama konusu ileri sürülen argümanlar bakımından hâlâ tam bilinmiyor, net bir şekilde tanımlanmıyor.

İnkârcılığa karşı yasa mı çıkarılmalı, yoksa büyük tarihçi Pierre-Vidal Naquet'nin önerdiği gibi inkâcılıkla fikir sahasında mı mücadele etmeli? Bu çalışmanın amacı, neredeyse felsefi bir boyutu olan bu sorunda taraf olmak değil. İki seçenek de mükemmel bir şekilde gerekçelendirilebilir. Pierre-Vidal Naquet Tarihe Özgürlük Derneği'nin başkanı olduğu sırada, bir yandan tarihsel yalana kararlılıkla karşı dururken, tüm bellek yasalarına karşı olduğunu açıklıyordu. "Ermenilerin katledilmesi olayında Türk devletinin inkârcı olduğu aşikârdır," diyordu.² Yasamanın müdahalesinden yana olanlara karşı, entelektüel bakımdan geçerli tek itiraz işte bu noktadır.

Röportaj ve araştırmalardan oluşan bu derleme, bir yüzyıl aradan sonra soykırımın hâlâ capcanlı olan gerçekliğini ve

2 "Forums avec Pierre Vidal-Naquet", *Le Nouvel Observateur*, 24 Ocak 2005.

bu inkârın hasta ettiği Türk ve Ermeni toplumları üzerinde yarattığı sonuçları keşfe çıkararak, sorumluları tarafından hâlâ inkâr edilmekte olan bu “büyük cürüm”ün hatırasının dolambaçlı yollarını tutarak, inkârcılıkla uzlaşanları ya da bu “eski hikâye”yi hafife alanları haksız çıkarıyor.

Bu bir tarih kitabı da değil. 1915, tarihçiler tarafından büyük ölçüde araştırılıp incelenmiş bir konu. Tarihçilerin bilimsel çevrelerde artık tartışma konusu olmaktan çıkmış bir olgu üzerinde görüş bildirmek için –Türkiye ve lobicilerinin önerdikleri gibi– şu ya da bu devletin bir komisyon toplamasına ihtiyaçları yok. Yazılı kaynaklar ve giderek daha rahat erişilen Osmanlı ya da özellikle Alman arşivleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında milliyetçi iktidarın merkezinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin (İTC) niyetinin soykırım olduğunu kanıtlamaya bol bol yetiyor. Her durumda, bu çalışmanın amacı soykırımın varlığını kanıtlamak ya da bunu yalanlamak da değil. Yazarlar açısından soykırımın gerçekliği bir vakıa; yaklaşık on yıl boyunca ülkenin dört bir yanından derledikleri hikâyeler ve gerçekleştirdikleri sayısız görüşme bu görüşlerini daha da pekiştirmiş durumda. Bir buçuk milyon Ermeni’nin Türkiye’den yok oluşu, geride bir adli tıp uzmanı gibi titizlikle incelenmesi gereken, açık yaralarla kaplı bir ceset bıraktı. Silinmiş olana yeniden görünürlük kazandırmaya kalkışmak için bunun yapılması gerekiyor.

Bugün, Türkiye’de İstanbul dışında Ermeni yok gibi. Görünürde... Yazarlar derin Anadolu’nun şehir ve köylerinden, inkâr zehrinin en iyi panzehiri olan tanıklıklar ve öyküler derlediler. Sağ kurtulanlar, zorla Müslümanlaştırılanlar, gizli Ermeniler, “Dürüstler”, kilise ve mezarlıklar, değirmenler, araç gereçler, evler, bir yüzyıllık varoluş, korku ve hayatta kalma hikâyesini amansızca aktaran asimilasyona direnmiş şarkılar ve gelenekler buldular. Arkeoloğluğa soyunmadılar,

dikkatlerini yaşayanlar ve bu belleğin günümüzdeki tezahürleri üzerinde yoğunlaştırdılar.

Bu araştırma çalışması sık sık bir polis soruşturması ya da parçaları yavaş yavaş yerine yerleşen bir puzzle biçimini aldı. Dolaysız tanıkların neredeyse tamamı bu dünyadan göçüp gitmiş olsa da, soykırımın hikâyesi sözle ve gönül diliyle babadan oğula, daha da çok anadan kıza aktarıldı. Anısı İstanbul'dan Van'a, Samsun'dan Adana'ya her hanede yanıkılıyor. Ermenice yazıtların üzeri toprak ve yosunla kaplanmış olsa da, biraz kazıyınca her şey tekrar ortaya çıkıyor. Hafızanın her dönemecinde, gömülmüş cesetler yeniden boy gösteriyor. Emareler o kadar çok ki, gerçekleri inkâr etmenin kolektif bir nevrozdan kaynaklandığı aşikâr. 1915 soykırımının hâlâ taze izlerinin peşinde yapılan yolculuklardan ve tanıklıklardan oluşan bu derleme, katledilmiş bu halkın hayaletinin Türkiye'ye hâlâ nasıl da musallat olduğunu göstermeyi amaçlıyor.

“İnsanlık ailesi evinin mahzeninde katledilmiş bir halkın cesediyle artık daha fazla yaşayamaz.” Bu sorumlulukta en büyük pay ona ait olsa da, tarihle yüzleşmek sadece Türkiye'nin görevi değil. Bir halkın katledilmesi, bir topluluğun planlı ve örgütlü biçimde imhası olarak tanımlanan soykırımın ucu herkese, tüm insanlığa dokunuyor. Bu nedenle, Fransız Parlamentosu'nun kendisini ilgilendirmeyen bir işe karıştığı iddiası, kendi içinde bir önyargı taşıyor. Üstelik, Ermeni Soykırımı oluşumu itibariyle aynı zamanda bir Fransız hikâyesi: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Askeri Tıbbiyesi'nden bir grup subay tarafından kuruluş tarihinin 14 Temmuz 1889³ olması, bir modelin olumlanması değil mi? Metinde isimleri Fransızca “Jeunes-Turcs” olarak geçen Jön Türklerin ilk kongresi 1902'de Paris'te toplanmıştı ve

3 Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıldönümü – ç.n.

Aydınlanma'ya ve Fransız Devrimi'ne yapılan ideolojik göndermelerden geçilmiyordu. Fransız sosyoloji okulu, Auguste Comte'un "pozitivizm"i bu hareketi büyük ölçüde etkiledi. İTC'liler, Jakoben modelin yanı sıra merkezîyetçi ve üniter ulus devlet yapısını benimsediler. Sultanı deviren 1908 devriminden sonraki "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" sloganı dahi Fransız Devrimi'nden esinlenmişti. Ama Hamit Bozarslan'ın da altını çizdiği gibi⁴ çağın milliyetçi düşüncelerinin ve Alman etkisinin de iç içe geçtiği bu akrabalık ilişkisi karmaşık bir inceleme konusu oluşturmaktadır.

Kimi siyasilere göre, Türkiye ve Ermenistan'ın tarihleriyle cebelleşmek üzere baş başa bırakılması gerekiyor. Bu, bugünkü Ermenistan'ın 1991'de doğmuş, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin mirasçısı yeni bir siyasi oluşum olduğunu, halbuki 1915 soykırımının bugün Türkiye adını taşıyan ülkenin vatandaşları olan Osmanlı İmparatorluğu Ermenilerini ilgilendirdiğini unutmak anlamına gelir. Ermeni Soykırımı'ndan kurtulanlar ve onların soyundan gelenler Osmanlı Ermenilerinin çocuklarıdır.

İnkâr konusunda bir yasa çıkarılmasına karşı öne sürülen bir diğer yaygın argümana göre, 1915 soykırımı kurcalanması doğru olmayan "eski bir hikâye"dir. Jean Jaurès daha 1897'de buna gereken cevabı vermişti. Bu tür suçlar zaman aşımına uğramaz. "Eski hikâye" argümanından sonra ise şu soru geliyor: "O halde, neden Amerikan Yerlilerinin imhası ya da Saint-Bathélemy Katliamı için de yasa çıkarılmasın?" Çünkü, Ermeni Soykırımı'nın Jön Türk hükümeti ile Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti tarafından şiddetle inkâr ediliyor olmak gibi bir özelliği var. Bu durum Ermeni Soykırımı'nı diğerleri arasında benzersizleştiriyor. Ne Almanya, ne Ruanda, hatta Sır-

4 "Révolution française et Jeunes-Turcs", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, 1989.

bistan tarihi çarpıtmak için bu kadar çaba harcıyor. Almanya başbakanları Konrad Adenauer ve Willy Brandt Nazilerin işledikleri suçlardan ötürü Almanya adına nedamet getirdiler. Fransa “Vél’ d’Hiv baskını”ndaki⁵ sorumluluğunu iyi kötü kabullendi. Kızıl Kmerler, Hutu milisleri ve Srebrenica kasabı Bosnalı Sırp general Ratko Mladić yargılandılar ya da yargılanma sürecindeler. Bu soykırımların her biri artık ilgili ülkeler tarafından tanınıyor ve anılıyor. İnkârcılığın bugüne kadar bir devlet ideolojisi olarak, Türk tarihçi Taner Akçam’a göre bir “endüstri” şeklinde devam ettiği Türkiye’de ise tık yok. İnkâr, bir avuç hayatta kalan için, hâlâ yaygın olarak kullanılan tabirle “kılıç artıkları” için sürekli bir tehdit oluşturuyor. 2007’de İstanbul’da katledilen Agos gazetesinin kurucusu Hrant Dink ve er Sevag Balıkcı bunun bedelini daha dün canlarıyla ödediler. Cezasızlık halen suçun tekrarlanmasına davetiye çıkarıyor.

Ve böyle, Ankara tarafından inkâr edildikçe, 1915 soykırımını güncelliğinden hiçbir şey kaybetmeyen bir hikâye olarak kalacak. Kanayan bir yaranın üzerinde barış inşa edilebilir mi? Cesetler çiğnenerek hatıralar unutturulabilir mi? Cevap tabii ki hayır. Pierre Vidal-Naquet’nin gösterdiği gibi, inkârcılık bizzat soykırımın devamı, hatta en incelikli, nihai evresidir. Yazar 1987’de yayımlanan kitabı *Les Assassins de la mémoire*’da⁶ Şoa’nın inkârını “gerçek imhanın bıraktığı yerden devam eden, kâğıt üzerinde bir imha girişimi” olarak tanımlıyordu. Aynı mekanizma Ermeni Soykırımını için de işliyor. Türkiye inkâr yoluyla imha sürecini sürdürüyor. Türk devleti, yani 1923’te Kemal Atatürk’ün kurduğu, 1915 soykırımını gerçekleştiren hükümetin uzantısı olan Cumhuriyet,

5 İkinci Dünya Savaşı sırasında Fransa’da gerçekleşen en büyük Yahudi toplama operasyonu – ç.n.

6 *Les Assassins de la mémoire*, Maspero, 1981; yeni baskı La Découverte, 1987 ve 2005.

suçun inkârında ısrarla ayak diriyor. Ne sorumlu ne suçlu. Bu şekilde, yaranın kapanmasına engel oluyor. Kurbanlar ve soylarından gelenler hâlâ adalet ve tazminat talep ediyor. Olup bitenlerden sonra, tanınma, hatta öc alma ihtiyacı bazen takıntı boyutlarına varıyor. Filozof Marc Nichanian bir akşam İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nde verdiği bir konferansta, "Sağ kalanları deliliğe mahkûm ettiler" demişti. Kılıcın öteki tarafında, katillerin torunları da kendilerini bu trajik mirasın yükünden kurtaramıyor. Rahmetli Hrant Dink'in dediği gibi, 1915'in inkârı ikili bir nevrozu besliyor, "Türk kanını da Ermeni kanını da 'zehirliyor'".